

Асиметрії і дисбаланси глобального розвитку: ідейно- теоретичні та фундаментальні основи дослідження

НАТАЛІЯ КРАВЧУК*

АНОТАЦІЯ. Порушено проблему співвідношення іманентного і трансцендентного в глобальному розвитку. Окреслено ідейно-теоретичні доміанти та фундаментальні основи, що визначають, логіку і перспективи міжсистемних конструктивних змін на новому витку цивілізаційного розвитку людства. На цій основі аргументовано об'єктивну необхідність продукування адекватного цим змінам понятійно-категоріального апарату (йдеться у першу чергу про асиметрії і дисбаланси) і логіко-змістовного оновлення теорій і концепцій, їх організації і систематизації у концепт певної парадигми. Розкрито філософський зміст і методологічний статус асиметрії як «багатовимірної системи відображення глибинних сторін світу» і рушійної сили глобального розвитку. Запропоновано дефініційний ряд, що вичерпує більшість випадків інтерпретації цього явища в науці і практиці. В рамках «дисциплінарної матриці» (визначеного набору апріорних переконань і фундаментальних метафізичних настанов) конкретизовано теоретичні, методологічні та аксіологічні установки парадигми детермінізму і парадигми синергетики, що послужило вихідною методологічною базою концептуалізації асиметрій і дисбалансів глобального розвитку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: асиметрії, дисбаланси, глобальний розвиток, «дисциплінарна матриця», парадигма детермінізму, парадигма синергетики.

Вступ

Глобально-цивілізаційні трансформації, інституційні й структурні перетворення, що динамізувалися у розвитку світового господарства в останній третині XX — на початку XXI ст. увінчалися глобальною

---

* **Кравчук Наталія Ярославівна** — кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародних фінансів Тернопільського національного економічного університету. Кандидатську дисертацію захистила в 2002 році в Київському національному економічному університеті. В 2007–2008 рр. стажувалася у Департаменті державного боргу Міністерства фінансів України; в 2009 р. — у Дрезденському технічному університеті (Німеччина). Член редколегії наукового журналу «Світ фінансів» та збірника наукових праць молодих вчених «Наука молода». Автор близько 60 наукових і навчально-методичних праць з проблем боргової політики, фінансової безпеки та міжнародних фінансів. Сфера наукових інтересів: фінансові дисбаланси світової економіки в умовах асиметрій глобального розвитку.

фінансово-економічною і соціально-політичною кризою, що завершила безпрецедентну за протяжністю (понад півстоліття) і масштабами накопичення багатства епоху процвітання. Парадоксально, але з позицій теоретико-методологічних конструкцій ортодоксальних концепцій (так званого мейнстріму) ця криза стала несподіваною і теоретично непрогнозованою, такою, що не піддається адекватній концептуалізації. І водночас вона стала «моментом істини» — виявилась методологічна і теоретико-понятійна обмеженість дослідницьких підходів до феномену глобальних трансформацій, і разом з тим, популярнішими стали раніше майже маргінальні теоретичні і емпіричні конструкції (див. наприклад, Дж. Акерлоф, Дж. Аррігі, І. Валлерстайн, Гж. Колодко, Дж. Модельські, К. Поланьї, І. Пригожин, Дж. Сорос, І. Стенгерс, В. Томпсон, М. Хазін, Р. Шіллер та ін.¹). За таких умов проблематично вести мову про осмислене подолання означеної кризи, утвердження нового етапу глобального розвитку, змістовне оновлення наукових теорій і концепцій без перегляду ідейно-теоретичних та фундаментальних основ, що визначають логіку і перспективи міжсистемних конструктивних змін на новому етапі цивілізаційного розвитку людства. Передусім ідеться про необхідність філософського переосмислення «...незвичності епохи, в якій нам доводиться жити, про перехід людства до нового, посткапіталістичного типу цивілізації і, відповідно, про те, що причини кризи цього разу криються не так в економічній чи фінансовій сферах,

¹ Акерлоф Дж. Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер; пер. с англ. Д. Прияткина; под научн. ред. А. Суворова; вступ. ст. С. Гуриева — М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2010. — 273 с.; Arrighi G. The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Time / Giovanni Arrighi. — London: Verso, 1994. — 400 p.; Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Иммануил Валлерстан; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества. — М.: Логос, 2003. — 368 с.; Колодко Гж. Глобализация, трансформация, кризис — что дальше? / Гжегож В. Колодко; вводная глава Р. С. Гринберга. — М.: Магистр, 2001. — 176 с.; Modelski G., Tompson W. R. Leading Sectors and World Powers: The Coevolution of Global Politics and Economics / George Modelski, William Tompson. — Columbia: University of South Carolina Press, 1996. — 263 p.; Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / Карл Поланьи; пер. с англ. А. А. Васильева, С. Е. Федорова, А. П. Шурбелева. Под общ. ред. С. Е. Федорова. — СПб.: Алтейя, 2002. — 320 с.; Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс; пер. с англ. под общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. — М.: Прогресс, 1986. — 432 с.; Soros G. The New Paradigm for Financial Markets: The Credit Crisis of 2008 and What It Means / Georg Soros. — N.Y.: Public Affairs, 2008. — 164 p.; Хазин М. Теория кризиса / Михаил Хазин. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://worldcrisis.ru/crisis/khazin>.

як у «нестиковках» нинішнього економічного порядку з соціокультурною життєдіяльністю людства»¹. Водночас маємо визнати, що «...у зазначеній багатовимірній світовій системі феноменів і трансформацій завжди пропадають уже вивчені взаємозв'язки та взаємозалежності і постійно з'являються невідомі, виникають зовсім нові економічні закони, концепції, гіпотези»². Без усвідомлення цих фундаментальних ідей, неможливо зрозуміти сучасний динамічно плінний світ із властивою йому темпоральністю, проблематично вести мову про осмислене пізнання економічних явищ, утвердження нової парадигми глобального розвитку. Бо ж насправді йдеться не просто про констатацію зміни теоретичних знань, метафізичних установок, цінностей, переконань і технічних прийомів, що протягом певного часу формували модель постановки проблем та їх вирішення. Йдеться про значно більше — про «...нові світоглядні засади, нову культуру мислення, про базові принципи сучасного постмодерністського світосприйняття»³.

На відповідній основі відбувається не лише логіко-змістовне оновлення теорій і концепцій економічної науки. Важлива місія останньої полягає у налагодженні професійного продукування адекватного цим змінам понятійно-категоріального апарату і новітніх методів наукового пізнання, організації та систематизації одержаних знань у концепт певної парадигми (що є далеко не простим завданням). Необхідність адекватного відображення глобальних форм економічного розвитку у їх багатоманітності й суперечності, зумовило модернізацію категоріального апарату економічної науки і запровадження в науковий обіг цілої низки неологічних категорій і понять, серед яких привнесені з природничих наук — «асиметрії» і «дисбаланси».

Нижче запропонована *методологічна план-карта* теоретико-філософського осмислення і наукового пояснення асиметрій і дисбалансів глобального розвитку (рис. 1).

¹ Юрій С. Ordnung чи новий світовий економічний порядок / Сергій Юрій, Євгеній Савельєв. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3300/68340/?printpreview>

² Довбенко М. Економічна теорія початку ХХІ століття: криза чи розвиток? / Михайло Довбенко // Журнал європейської економіки. — 2010. — Том 9 (№ 1). — С. 6.

³ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: АДЕФ-Україна, 2010. — С. 204.

Структурно та функціонально методологічна планкарта інтегрує чотири ключові модули-складові, що відображають логічну конструкцію пізнавального процесу. На основі такого розмежування у полі досліджень опиняється не однорівнева система знань, а її чотирирівневий ланцюг: 1) *ідеї* «як своєрідні згустки вивільнених думок», що зароджуються у сфері ідеального, змінюють сприйняття явищ і подій, постійно спонукають до пошуку нових методів і способів їх пізнання, а отже, формують начала внутрішнього конструювання системних утворень; 2) *філософське осягнення* потоку виголошених ідей в царині науки, що знаходить певне, переважно фрагментарне відображення в теорії та інтелектуальній історії економічної науки; 3) *теорія*, як об'єднаний єдиною внутрішньою пізнавальною логікою, взаємопов'язаний у його частинах, закінчений на певний момент комплекс пояснень фактів і осмислень реальної дійсності (положення наукових теорій пояснюють, а терміни фіксують і описують зв'язки між спостережуваними явищами); 4) ключова позиція у цьому ланцюгу належить *методології*, як наддосконалій формі мислення, що є ключем до пізнання економічної теорії зсередини, до творчого осмислення науково-теоретичних постулатів.

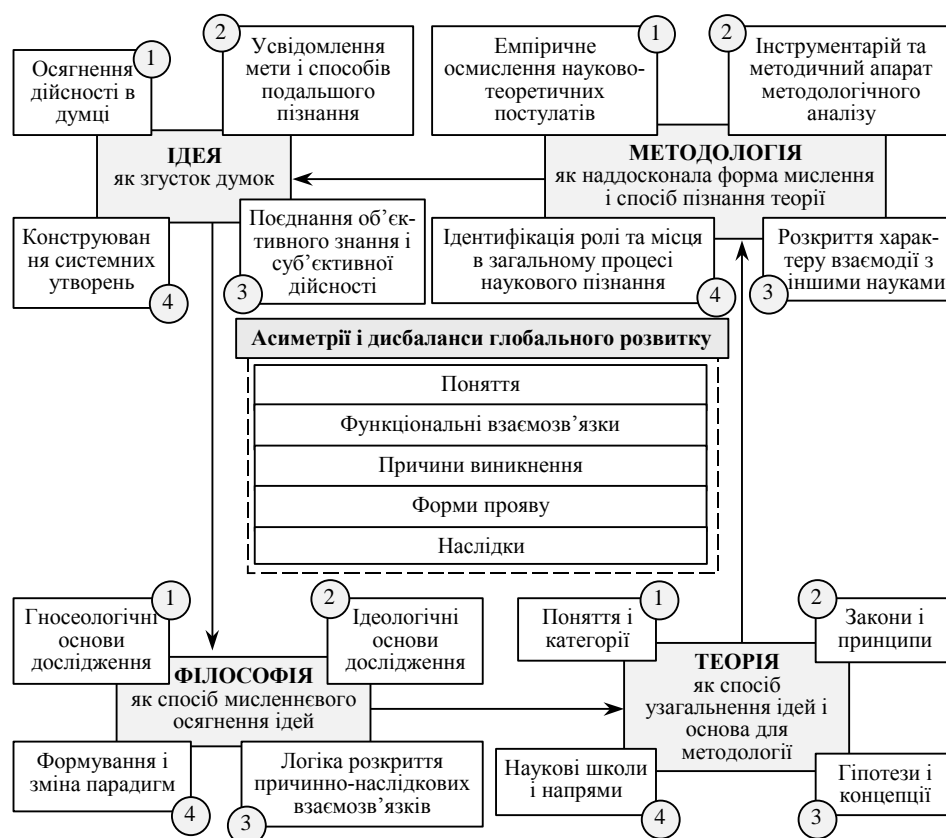

Рис. 1. Методологічна план-карта дослідження асиметрій і дисбалансів глобального розвитку¹

З огляду на зазначене, структура статті відображає логіку даного дослідження. Проблеми, що розглядаються у ній, спонукають нас, перш за все, спробувати визначитися у фундаментальних засадах і метафізичних основах глобального розвитку. У цьому контексті в статті порушено проблему співвідношення іманентного і трансцендентного в глобальному розвитку, окреслено ідейно-теоретичні доміанти та фундаментальні основи, що визначають, логіку і перспективи міжсистемних конструктивних змін на новому витку цивілізаційного розвитку людства. На цій основі ар-

¹ Побудовано автором на основі ідей професійного методологування А. Фурмана, Г. Щедровицького.

гументовано об'єктивну необхідність продукування адекватного цим змінам понятійно-категоріального апарату (йдеться у першу чергу про асиметрії і дисбаланси) і логіко-змістовного оновлення теорій і концепцій, їх організації і систематизації у концепт певної парадигми. Далі розкрито філософський зміст та методологічний статус асиметрії як «багатомірної системи відображення глибинних сторін світу» і рушійної сили глобального розвитку; аргументовано функціональну детермінованість асиметрій і дисбалансів, встановлено причинно-наслідкові взаємозв'язки між ними, показано діалектичну спадковість у процесах глобального розвитку. В рамках «дисциплінарної матриці» конкретизовано теоретичні, методологічні та аксіологічні установки парадигми детермінізму і парадигми синергетики, що послужило вихідною методологічною базою концептуалізації асиметрій і дисбалансів глобального розвитку.

Трансцендентне в глобальному розвитку: як розпізнати зародження нової парадигми?

Звернімося першочергово до фундаментальної роботи А. Гальчинського «Економічна методологія. Логіка оновлення», де він відзначає, що «економічний простір, параметри якого ми прагнемо визначити, поєднує в собі не лише чинні (реальні) господарські процеси, а й трансцендентні елементи економічної діяльності, які ще тільки зароджуються, а отже – залишаються теоретично неосмисленими, перебувають за межами видимого процесу, інституційних визначень. Значимість трансцендентного в економіці зростає в умовах міжсистемних трансформацій, коли нове, що народжується, не вписується у канонічні характеристики чинного, сприймається як віртуальне, як таке, що суперечить реаліям економічної практики»¹.

Таке довге цитування знадобилося нам для того, щоб показати, що питання винесені в заголовок, залишаються відкритими, мають сенс на постановку в такому контексті і на даному етапі допускають застосування нетривіальних рішень. І це не дивно. Бо ж

---

¹ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: АДЕФ-Україна, 2010. — С.61.

насправді «в економіці не існує кінцевих суджень, оскільки не існує істин позаісторичних — абсолютних і вічних. Ми маємо справу частіше з пульсуванням живого соціального організму, схильного до постійних якісних змін»¹. З урахуванням цього релятивізму в науковому пізнанні економічних явищ і процесів, економічну методологію мають цікавити передусім ті проблеми, які відбивають специфіку народження нової епохи, містять потенціал системних перетворень, визначають логіку і перспективи конструктивних змін. Мова іде про значимість трансцендентного в економіці² (з лат. *transcendentis* — те, що виходить за межі можливого досвіду).

Формування і розвиток трансцендентного відбувається у певному просторі передумов, у середовищі, яке їх породжує. Цю закономірність помітив свого часу американський філософ, історик Т. Кун і саме вона стала відправною ідеєю у сучасному вченні про парадигму³ та способом конкретизації теоретичних, методологічних і аксіологічних установок у рамках «дисциплінарної матриці»⁴.

У даній статті ми не ставимо перед собою завдання розкривати глибинні теоретико-філософські основи парадигми детермінізму та синергетики, що слугують вихідною методологічною базою концептуалізації асиметрій і дисбалансів глобального розвитку в рамках

¹ Колодко Г.ж. Неoliberalizm и мировой экономической кризис / Гжегож В. Колодко // Вопросы экономики. — 2010. — №3. — С. 29.

² Фундаментальні засади методології трансцендентного обґрунтовуються в класичній філософській праці: Кант І. Критика чистого розуму / Імануїл Кант; пер. з нім та прим. І. Бурковського. — К.: Юніверс, 2000. — 504 с. — С. 56–235; Трансцендентне в економіці дет. див. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: АДЕФ-Україна, 2010. — 572 с., С. 61–64.

³ У книзі «Структура наукових революцій» (1962) Т. Кун виділив два основні аспекти парадигми: епістемічний (парадигма — сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх вирішення науковому співтовариству) і соціальний (парадигма поділяється конкретним науковим співтовариством, цілісність і рамки якого вона визначає; іншими словами, парадигма є тим, що об'єднує членів наукового співтовариства). До парадигм Т. Кун відносив, наприклад, аристотелівську динаміку, птолемейську астрономію, ньютонівську механіку. Дет. див. Всемирная энциклопедия: Философия / Глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. — С. 757; Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: Посібник. — К.: Академвидав, 2004. — С. 57–58.

⁴ У структуру дисциплінарної матриці входять: 1) символічні узагальнення, що складають формальний апарат і мову, характерний для конкретної наукової дисципліни; 2) метафізичні компоненти, що визначають найфундаментальніші теоретичні і методологічні принципи світосприйняття; 3) цінності, що задають пануючі ідеали і норми побудови і обґрунтування наукового знання. Дет. див. Всемирная энциклопедия: Философия / Глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. — С. 757.

даного дослідження. Йдеться про інше: про ті ідейно-теоретичні домінанти мислення, на які може спиратися методологія науки у пізнанні досліджуваних явищ і процесів. У такому сенсі відданість певній парадигмі є засадничою передумовою будь-якої серйозної наукової справи. Як зазначає американський психолог чеського походження С. Гроф, «...принципово неможливо займатися наукою без деякого набору апріорних переконань, фундаментальних метафізичних настанов і відповідей на питання про природу реальності та людського знання. Але — продовжує він, — слід чітко пам'ятати про відносну природу будь-якої парадигми — хоч би якою прогресивною вона була та хоч би як переконливо формулювалася»¹. Не треба змішувати її з істиною про реальність, бо насправді «парадигма задає лише точку відліку, систему координат, використовуючи які ми пояснюємо, інтерпретуємо світ»².

За Т. Куном парадигми відіграють у розвитку науки вирішальну, складну і неоднозначну роль. Вони, безумовно, є істотними і важливими для наукового прогресу, оскільки «...містять у собі не лише пізнавальний, а й нормативний зміст; ...вони є твердженнями про природу реальності, визначають розв'язуване проблемне поле, запроваджують припустимі методи і набір стандартних рішень»³. «Зміна парадигм» (paradigm shift — термін введений Т. Куном у книзі «Структура наукових революцій») не підлягає раціонально-логічному поясненню, а диктується, зазвичай, соціально-психологічними факторами. За Куном будь-яка наукова революція передують і провіщається періодом концептуального безладу, коли «нормальна практика науки»⁴ поступово переходить у те, що він

¹ Гроф С. Структура наукових революцій / Станіслав Гроф // Психологія і суспільство. — 2010. — №2. — С. 106.

² Маслов О. Ю. Мировой кризис — катализатор смены финансово-экономической и цивилизационной парадигм (новейшая глобальная история в формате direct — часть 15) / Олег Юрьевич Маслов. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.polit.nnov.ru/2009/09/26/glob5ethronolog26/>

³ Гроф С. Структура наукових революцій / Станіслав Гроф // Психологія і суспільство. — 2010. — №2. — С. 107.

⁴ Томас Кун називає «періодом нормальної науки» стадію, на якій парадигма сприймається науковим співтовариством, а наука сутнісно займається тільки розв'язанням завдань; її результати в основному зумовлені самою парадигмою, вона виробляє мало нового. Головна увага приділяється способу досягнення результатів, а мета полягає у подальшому відгострюванні панівної парадигми, що сприяє розширенню сфери її застосування. Більшість учених увесь свій час займається «нормальною наукою», а тому ця окрема сторона наукової діяльності стала в минулому синонімом науки взагалі. Дет. див.: Гроф С. Структура наукових революцій / Станіслав Гроф // Психологія і суспільство. — 2010. — №2. — С. 105–112.

називає «екстраординарною наукою». Раніше чи пізніше повсякденна практика нормальної науки обов'язково приведе до відкриття аномалій. Під їх впливом усі наукові підстави в якійсь окремій сфері піддаються корінному перевизначенню. Деякі проблеми, які раніше уявлялися ключовими, можуть бути оголошені безглуздими або ненауковими, натомість питання, котрі до цього не існували чи вважались тривіальними, можуть несподівано виявитися предметом значного наукового інтересу. І хоча нова, радикальна теорія ніколи не буде доповненням або приращенням до існуючих знань, парадокс «наукових революцій» полягає в тому, що перманентно, шляхом повної або часткової зміни структури «дисциплінарної матриці», парадигма еволюціонує в контексті когерентного вибору між вимогою теоретичного спрощення і необхідністю розробки більш складного нового підходу, що відповідає предмету дослідження, стосовно до якого традиційні обґрунтування явно не достатні.

Російський вчений методолог Г. Копилов, аналізуючи природу «наукових революцій», зазначав, що на початку ХХІ ст. «фантастичний темп змін в усіх сферах суспільного життя провокує відношення до науки як до того, що теж повинне бути схильне до революційних змін» і водночас підкреслював, що «академічний консерватизм науки сприймається на загальному фоні дивно і невиправдано»¹. Ймовірно, що «на початку третього тисячоліття світ стикнувся з явищем, яке можна умовно назвати відсутністю парадигми»². Мова іде про відсутність «проривних ідей, здатних вивести людство на новий рівень внутрісистемної (якщо продовжувати розглядати світ як системну цілісність) рівноваги і вирішити ті параметричні проблеми, які людство отримало у спадок від століття двадцятого»³.

Як характерний приклад, у рамках даного дослідження, можна навести помітний концептуальний еkleктизм і конкуренцію значної кількості розбіжних пог-

¹ Копилов Г. Про природу «наукових революцій» / Геннадій Копилов // Психологія і суспільство. — 2010. — №2. — С. 113.

² Маслов О. Ю. Мировой кризис — катализатор смены финансово-экономической и цивилизационной парадигм (новейшая глобальная история в формате direct — часть 15) / Олег Юрьевич Маслов. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.polit.nnov.ru/2009/09/26/glob5ethronolog26/>

³ Там само.

лядів на природу асиметрій і дисбалансів глобального розвитку. Так, значний вклад у розвиток фундаментальних теоретичних та методологічних основ асиметрій і дисбалансів глобального розвитку внесли такі зарубіжні вчені: Н. Бердсолл, І. Валлерстайн, Д. Гелд, М. Гернье, В. Іноземцев, П. Кругман, Е. Мак-Грю, М. Обстфельд, Дж. Стігліц та ін.¹ Не залишаються осторонь цієї проблематики і вітчизняні науковці. Зокрема, дослідженням теоретико-методологічних засад нерівномірності глобального економічного розвитку, аналізу основних форм вияву глобальних, міжрегіональних та внутрішньорегіональних асиметрій соціально-економічного розвитку, питанням економічної дивергенції та конвергенції країн присвячені праці О. Білоруса, Д. Лук'яненка, Я. Столярчук, В. Чужикова та ін.²

Не зважаючи на широке використання в науковому обороті економічної науки цих неологічних понять (йдеться про «асиметрії» і «дисбаланси»), вони дотепер не мають однозначного, чіткого й конкретного трактування. В реальній пізнавальній практиці ці поняття в залежності від контексту можуть вживатися як синоніми, одержувати властиві лише їм смислові відтінки, або ж, навпаки, інтегруватися в єдиному понятті наукового знання. І це не випадково. Не будемо заперечувати — між ними існує тісний діалектичний взаємозв'язок, але разом з тим вони не тотожні.

---

¹ Бердсолл Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике / Н. Бердсолл // Вопросы экономики. — 2006. — № 4. — С. 84–89; Wallerstein I. Age Transition: Trajectory World-System, 1945–2025 / I. Wallerstein, T. Hopkins. — London: Collins, 1996; Гелд Д. Глобалізація / антиглобалізація / Дейвід Гелд, Ентоні Мак-Грю / Пер. з англійської І. Андрущенко. — К.: К.І.С., 2004. — 180 с.; Guernier M. Tiers monde: trois quarts du Monde / M. Guernier. — Paris, 1980; Стігліц Дж. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Джозеф Стігліц; [пер. с англ. В. Лопатка]. — М.: Эксмо, 2011. — 512 с.; Іноземцев В. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Л. Іноземцев. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. — 776 с.; Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008 / Paul Krugman. — New York: WW Norton & Co, 2008. — 224 p.; Obstfeld M. Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of Common Causes / Maurice Obstfeld, Kenneth Rogoff // Asia and the Global Financial Crisis: Asia Economic Policy Conference. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elsa.berkeley.edu/~obstfeld/globalimbalances2010.pdf>

² Глобалізація і безпека розвитку: монографія / За ред. О.Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненка. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.; Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія / За заг. редакцією Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. — К.: КНЕУ, 2007. — 544 с.; Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я. М. Столярчук. — К.: КНЕУ, 2009. — 302 с.; Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія / В. І. Чужиков. — К.: КНЕУ, 2008. — 272 с.

Філософський зміст і методологічний статус асиметрії

Розпочнемо з дослідження лінгвістичної семантики мовних одиниць.

Асиметрія (з грец. *asymmetria* – невідповідність) – несиметричність, порушення *симетрії*. Очевидно, що з огляду на етимологічну довідку, явище асиметрії у нашому випадку необхідно досліджувати у філософській єдності модальних категорій: «симетрія»¹ (як вихідне поняття) – «асиметрія» (як похідне від «симетрія»).

Протягом усієї історії людства симетрія, як теорія, метод і методологія, відіграла важливу роль у науці, техніці, образотворчому мистецтві, архітектурі, медицині та інших видах інтелектуальної діяльності цивілізацій. Філософські узагальнення симетрії, як «перманентної співрозмірності і гармонії структури матерії в процесі її розвитку у просторі й часі»² дали ключ до розуміння та уніфікації багатьох законів фізики, хімії, біології та інших наук. За образним висловлюванням німецького математика, фізика, філософа Г. Вейля, за допомогою цієї ідеї людина намагається осягнути й створити *порядок* (виділено – Н. К.), *красу і досконалість*. Класична (геометрична) теорія симетрії XIX ст. уточнила інтуїтивне уявлення про симетрію як *гармонію пропорцій* (виділено – Н. К.). А сучасний методологічний статус симетрії визначається перш за все тим, що вона стала *багатовимірною системою відображення глибинних сторін світу* (виділено – Н. К.), математично точною мовою, яка *узгоджується з найбільш фундаментальними науковими теоріями* (виділено – Н. К.) і через це часом абстрактна й складна, але разом із тим і достатньо наочна, щоб при розгляді навіть далеких від буденного сприйняття сторін світу можна було вдатися до звичайної людської уяви³.

¹ Симетрія (грец. *symmetria* - сумірність) — 1) розмірність, повна дзеркальна відповідність у розташуванні частин цілого відносно середньої лінії, центру; суворя правильність у розташуванні чого-небудь; 2) *фіз.* фундаментальна властивість природи, з якою пов'язані закони збереження енергії, кількості руху тощо, властивості елементарних частинок, структура кристалів та ін. [Дет. див. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. — К.: Довіра, 2000. — С. 834-835.

² Філософский энциклопедический словарь / За ред. Л. Ф. Ильичева, П. Н. Федосеева, С. М. Ковалева, В. Г. Панова. — М.: Сов. Энциклопедия, 1983. — С. 608.

³ Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, С. К. Бистрицький, М. О. Булатов [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шинкарука. — К.: «Абрис», 2002. — С. 580.

Враховуючи те, що поняття «симетрія» є багатовимірною системою відображення глибинних сторін світу, то й відповідно багатоаспектним є його дефініційний ряд. Нижче наведено основні дефініції, які знадобляться нам для розгортання логіки даного дослідження і, які у своїй сукупності вичерпують більшість випадків пояснення цього явища в науці.

По-перше, «симетрія» означає дещо *пропорційне*, що *вказує на співмірність*. У такому розумінні симетрія, з т.з. *структуралізму*, демонструє формальну рівнозначність багатьох частин (структурних елементів) системи і спосіб, за допомогою якого вони об'єднанні в ціле. Найбільш типовим прикладом такої симетрії є формування глобально-центричної моделі економічного розвитку, яка інтегруючи структурні елементи світового господарства (на основі поглиблення інтернаціоналізації виробництва, обміну, розподілу і споживання, зростання рівнів транснаціоналізації та взаємозалежності національних економік країн світу, утвердження міжнародних стандартів життя та універсальних демократичних інститутів) надає йому внутрішньої цілісності та єдності. Не зважаючи на те, що в умовах глобально-центричного розвитку, в політичному плані держави залишаються суверенами, а тому логічно рівнозначними, економічно всі вони залежні від «глобальних правил гри». Для більшості країн світу світовий ринок уже не може розглядатися як доповнення до національного, а перетворився на необхідну умову функціонування їх національних економік. Проте з огляду на нерівномірність ресурсного забезпечення, непропорційність кількісних і якісних показників соціально-економічного розвитку як на регіональному та міжкраїнному рівні, так і в секторальному (мова іде в першу чергу про порушення вартісних пропорцій між реальним і фінансовим сектором глобальної економіки) та галузевому вимірах, доводиться констатувати порушення структурно-функціональної рівноваги світової економіки, наростання фрагментарності, різновекторності та різношвидкісної динаміки розвитку різних її складових. В такому контексті природно вести мову про іманентно властиву світовій економіці асиметричність (порушення пропорцій і співмірності окремих її складових), як детермінанту посилення частоти і сили глобальних дисбалансів у світовій економіці.

По-друге, «симетрія» означає функціонально-ієрархічну рівновагу (коли частини не тільки мають формальну рівнозначність, але й у системі є рівно значущими). Прикладне значення цього зрізу дослідження стає зрозумілим, наприклад, у контексті геополітичних імперативів – коли актори політичної взаємодії реалізують свої інтереси не нехтуючи інтересами інших. Адже будь-яке нехтування інтересами однієї із сторін обертається асиметричними ефектами в геополітиці і дисбалансом інтересів правлячих еліт, порушуючи цим самим функціонально-ієрархічну рівновагу в міжнародних відносинах.

По-третє, під «симетрією» часто розуміють незмінність (інваріантність) структури і форми матерії у просторі і часі під дією перетворень. Найкращим прикладом у даному випадку може слугувати повторюваність історичного перебігу подій в широкому розумінні (іншими словами циклічність розвитку), у вузькому розумінні – коливання ділової активності навколо тренда (бізнес-цикл). Кожен цикл (економічний, технологічний, інституційних перетворень (прямо і безпосередньо кореспондує з довгими хвилями економічного і технологічного розвитку), соціальний і політичний, цивілізаційний) характеризується інваріантністю – періодичним зростанням та падінням ділової активності і описується двотактною структурою – «рівновага – криза», що є свого роду «точками опори» закону симетрії. Свого часу, торкаючись цього питання, Й. Шумпетер зазначав, що за кожним «піднесенням» настає «депресія», а за кожною «депресією» – «піднесення»¹. Простіше кажучи, все змінюється (умови циклічності (співвідношення внутрішніх та зовнішніх чинників її реалізації), амплітуда (тривалість фаз) циклу), однак закон циклічного розвитку виявляє стійку тенденцію до рівноваги, а отже до симетрії. Порушення симетрії пропорцій і рівноваги, як правило, є першопричинами циклічних коливань.

Таким чином, в науці превалює визначення категорії «симетрія» («асиметрія») на основі узагальнення характерних для неї ознак. Так, у найбільш широкому розумінні, «симетрія» – поняття, яке відображає існуючий в об'єктивній дійсності порядок, певний рі-

¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. — М., 1982. - С. 386.

вень рівноваги, відносну стійкість, пропорційність і співрозмірність між частинами цілого. Протилежне йому поняття «асиметрія» — відображає існуюче в об'єктивному світі порушення порядку, рівноваги, відносної стійкості, пропорційності і співрозмірності між окремими частинами цілого, що може бути зумовлене змінами, розвитком, структурно-функціональною та організаційно-інституційною реструктуризацією. Через це, асиметрія розглядається нами як джерело розвитку, еволюції, утворення нового і саме в цьому полягає її методологічний статус як модальної від «симетрії» категорії (рис. 2).

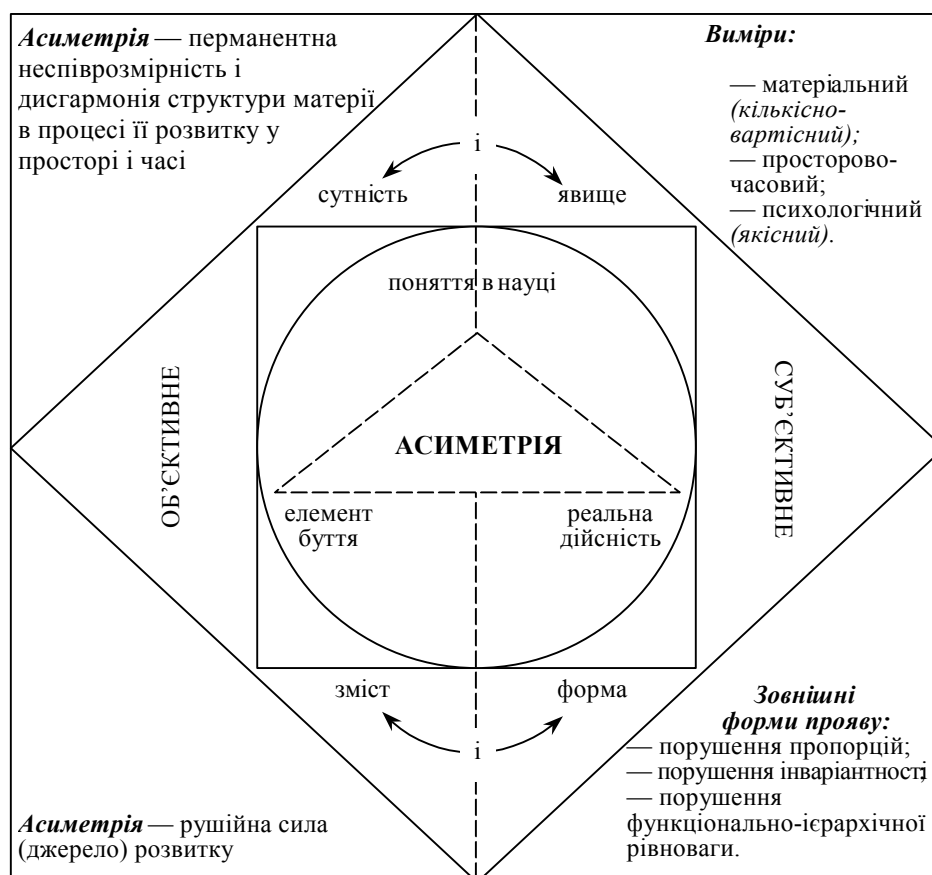

Рис. 2. Методологічний статус асиметрії як модальної категорії

і багатовимірної системи відображення глибинних сторін світу¹

Резюмуючи, зауважимо, що в сучасних теоретико-методологічних конструкціях дослідження асиметрій глобального розвитку йдеться найчастіше про «устале-ну відсутність структурної рівноваги глобальної економічної системи» і «непропорційність розвитку підсистем та елементів світового господарства»², що проявляються у «...кількісному розбалансуванні у світовому масштабі основних економічних пропорцій» і «...в невідповідності між матеріально-речовим складом суспільного продукту та вартісною формою його вираження»³, про стихійні сили некерованого глобального ринку, про нескінченну кількість фінансових дисбалансів, що накопичувалися не один десяток років у світовій економіці. Все це в цілому виправдано, проте з певним важливим доповненням. Усі ці визначення вписуються у традиційну схему наукових канонів індустріального суспільства, згідно яких система політичних, соціальних, психологічних, моральних та етичних відносин детермінується економічним (матеріальним). Нині все очевиднішою стає неадекватність такої взаємозалежності. У постіндустріальному суспільстві відбувається глибока інтеграція матеріального і духовного, органічне поєднання їх у якісно нову, порівняно з епохою індустріалізму, структурну цілісність. У контексті цих фундаментальних трансформацій необхідно переглянути природу і глибинні причини асиметрій глобального розвитку – вони можуть набувати як матеріальних (порушення кількісних і вартісних пропорцій), так і нематеріальних (суб'єктивно-ціннісних) (неоднорідність соціокультурного середовища) форм і в своїй сукупності обумовлюють поглиблення геополітичних і міжцивілізаційних асиметрій.

Концептуалізація асиметрій і дисбалансів глобального розвитку в рамках парадигми детермінізму

¹ Узагальнено і побудовано автором.

² Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2010. — 334, [2] с. (С. 31).

³ Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я. М. Столярчук. — К.: КНЕУ, 2009. — 302 с. (С. 38-39).

Важлива роль відводиться асиметрії, як фундаментальному поняттю науки у парадигмі детермінізму (табл. 1), що зумовлено притаманним їй причинно-наслідковим взаємозв'язком із симетрією. Різні форми асиметрії, об'єднані загальним і єдиним процесом розвитку, об'єктивно призводять до ситуацій симетрії, що час від часу повторюються на якісно нових рівнях спіралеподібного руху.

Базуючись на принципах об'єктивного закономірного взаємозв'язку і причинної зумовленості явищ соціо-природного середовища, методологія парадигми монодетермінізму, характерна для епохи Модерну, спирається на діалектичну філософію та логіку в розкритті причинно-наслідкових зв'язків і залежностей в еволюції економічних систем, відстоює незмінність одновекторності історичного розвитку та загальнонаукових системних законів¹.

Таблиця 1

«ДИСЦИПЛІНАРНА МАТРИЦЯ» НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ ДЕТЕРМІНІЗМУ*

Структура «дисциплінарної матриці»		
Символічні узагальнення, що складають формальний апарат і мову парадигми	Метафізичні компоненти, що визначають найфундаментальніші теоретичні і методологічні принципи світосприйняття	Цінності, що задають пануючі ідеали і норми побудови й обґрунтування наукового знання
Базові категорії	Базується на	Стріла часу

¹ Загальна теорія систем знаходиться у стадії становлення, проте нею вже визначено близько 60 загальнонаукових системних законів, а також більше 70 загальних правил і принципів, справедливих для систем різної природи. Див. дег. Мовсесян А. Г. Мировая экономика: Учебник / А. Г. Мовсесян, С. Б. Огнивцев. — М.: Финансы и статистика, 2001. — С. 24.

Дослідження асиметрій глобального розвитку підпорядковується таким загальнонауковим системним законам: *закону Лібиха* (розвиток та його кінцева ефективність визначається тим фактором, який на даний момент є дефіцитним (знаходиться в мінімумі); *закон схожості частини і цілого* (лежить в основі редукціонізму (досліджуючи частину, можна отримати певні закономірності розвитку цілого); у сучасній науці прикладом його дії є фрактальна структура багатьох фундаментальних систем і явищ); *закон надлишковості системних елементів при мінімальній кількості варіантів організації* (створюючи різні системи, природа не економить на додаткових елементах, але економить на варіантах їх організації; це означає, що взаємозв'язки і організація в системі відіграють важливішу роль від об'єктів, з яких вона складається); *загальносистемний закон оптимальності* (кожна система функціонує з найбільшою ефективністю в певних характерних для неї просторово-часових межах); *закон розвитку системи за рахунок оточуючого її середовища* (будь-яка система може розвиватися лише за рахунок використання матеріально-енергетичних та інформаційних ресурсів оточуючого її середовища; абсолютно ізольований саморозвиток неможливий); *системогенетичний закон* (згідно цього закону елемент системи в індивідуальному розвитку повторює в скороченій формі шлях розвитку всієї системи; найчастіше використовується для дослідження закономірностей розвитку економічних систем та інститутів).

«Стабільність», «впорядкованість», «рівновага», «симетрія»	1) <i>принципах:</i> – причинної зумовленості; – опосередкованості одного явища іншим; – об'єктивного закономірного взаємозв'язку і розвитку; – самодетермінації і детермінації частин і цілого	Закон і необхідність Упорядкованість і гармонія Віра у визначеність Інваріантність
	2) <i>теорії діалектики, метафізичних просторово-часових моделях циклічного і лінійного глобального розвитку</i>	
	3) <i>методології раціоналізму і законах діалектики</i>	
	4) <i>реалізує свій конструктивний потенціал через механізм циклічного розвитку (причина-наслідок-причина)</i>	

*Узагальнено і побудовано автором

Вихідними метафізичними (умоглядними) припущеннями парадигми детермінізму є те, що «першоеlementи», які утворюють глибинний рівень Всесвіту керуються «законами природи», тобто набором причинно-наслідкових закономірностей, що пояснюють абсолютну передбачуваність усіх явищ. У цьому контексті можна послатися на відомого французького ученого кінця XVIII – початку XIX ст. П. Лапласа. «Поточний стан природної системи, очевидно, є наслідком того, в якому стані вона перебувала в попередній момент, – писав у 1776 р. Лаплас, – і тому, якби були відомі всі закономірності, що сполучають всі об'єкти у Всесвіті, то можна було б знати їх відносно місцезнаходження, їх переміщення і загальний вплив усіх цих об'єктів один на одного в кожний момент часу, як в минулому, так і в майбутньому»¹.

Добре відомо, що вся конструкція цієї парадигми виходить із принципу раціональної побудови будь-якої, у тому числі економічної, системи, а наукове світосприйняття формується на основі лінійних категоріальних схем. У кожній з таких схем перша (визначальна) категорія завжди посідає привілейоване ста-

¹ Цитата за: Прохоров А. Нелинейная динамика и теория хаоса в экономической науке: историческая ретроспектива / Артем Прохоров. // Квантиль. — 2008. — №4. — С. 79-92 (С. 81). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://quantile.ru/04/04-AP.pdf>

новище порівняно з наступною. У нашому випадку категорія «симетрія» онтологічно (буттєво) є первинною і важливішою, ніж похідна від неї категорія «асиметрія».

Потрібно усвідомлювати методологічну значимість наведених констатацій. Адже саме реалізація принципу раціональності, як зазначає з цього приводу А. Гальчинський, «...зумовлює, з одного боку, функціональну визначеність кожної системи, її «природний порядок», з іншого – можливості формалізації її структурних зв'язків, осмислення закономірностей еволюційної логіки системного розвитку»¹. Відштовхуючись від таких міркувань, симетрія, як органічно притаманна Всесвіту першооснова, що є відображенням перманентної співрозмірності і гармонії структури матерії в процесі її розвитку у просторі й часі, зазнає певних модифікацій. Елементи симетрії (розмірність у розташуванні, співрозмірність і гармонія пропорцій чи структури) у цьому контексті мають особливе значення саме як першопричини, оскільки їх порушення призводить до асиметрії і зумовлює появу низки ефектів, які згідно «принципу симетрії П'єра Кюрі»² в кінцевому випадку призведуть до модифікованої симетрії (симетрії вищого порядку), що характеризується появою нових ознак, властивостей за збереження її первинної сутності. При цьому асиметрія стає важливим об'єктом дослідження у якості рушійної сили еволюційного розвитку в такому причинно-наслідковому взаємозв'язку: «симетрія – асиметрія – модифікована симетрія» і свідчить про закономірний (а з огляду на регулярність зміни першопричини явища або структури системи) і циклічний характер глобального розвитку.

В такому контексті властивості симетрії відображають стан рівноваги, а всі властивості асиметрії – прояви руху. Іншими словами, *співвідношення симетрії і асиметрії можна розглядати як співвідношення рівноваги і розвитку*. Керуючись такою логікою, доводиться визнати, що симетрія – явище відносне, тоді

¹ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — 572 с., С.192.

² *Принцип симетрії П'єра Кюрі* проголошує, що елементи симетрії (асиметрії) причин повинні виявлятися у породжених ними ефектах, хоча обернене є несправедливим (ефекти можуть бути більш симетричними (асиметричними), аніж причини). Див. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шинкарука. — К.: «Абрис», 2002. — 742 с. (С. 580).

як асиметрія – абсолютне. Відтак, симетрія – окремий випадок асиметрії.

З огляду на вищезазначене, глобально-центрична економіка, з одного боку, природно тяжіє до закону збереження елементарних частин, в основі якого лежить принцип симетрії як один із найфундаментальніших і найзагальніших принципів світоустрою, що характеризує той зріз економічних явищ, які відповідають спокою (рівновазі). Проте з іншого боку, «...ми маємо справу з пульсуванням живого соціального організму, схильного до постійних якісних змін», домінантою яких є асиметрія, як внутрішньо притаманне світовій економіці джерело розвитку.

Такий дуалізм причини і наслідку зумовлює дилему при визначенні вихідних точок дослідження у взаємозв'язку: «асиметрії і дисбаланси». Іншими словами, напрошується цілком логічне запитання: що у цьому тандемі є причиною, а що наслідком?

Щоб дати відповідь на поставлене запитання, доцільно звернутися до семантики поняття «дисбалансу». Його етимологічне походження можна пояснити в такому генетичному зв'язку – «баланс» (рівновага) і «дис...» (префікс, що надає поняттю, до якого додається, протилежного або заперечного сенсу). За логікою семантики, що вивчає значення мовних одиниць у взаємозв'язку між словом і його змістом, «дисбаланс» – порушення/втрата рівноваги.

Цим самим ми акцентуємо увагу на таких вихідних положеннях детермінізму, що формують методологічний підхід у дослідженні глобальних дисбалансів:

– рівновага і дисбаланс – діалектично взаємопов'язані протилежності, які не існують відокремлено одна від одної. Відповідно економічна рівновага і явище дисбалансу є невід'ємними атрибутами розвитку будь-якої системи (в т.ч. світової економіки як складної багатовимірної системи);

– існує причинно-наслідковий детермінізм дисбалансу й економічної рівноваги. З одного боку, дисбаланс є причиною порушення рівноваги, а з іншого – він формується на основі порушення рівноваги, тобто є результатом певних суперечностей, що призводять до її порушення.

З огляду на вихідні методологічні міркування, ідейно-теоретичні фундаментальні основи теорії дис-

балансу базуються на соціально-історичних концепціях, що пояснюють процеси розвитку і функціонування суспільства чи його елементів на основі принципу рівноваги. Зародившись у надрах природничих наук¹, теорія рівноваги на філософсько-евристичному рівні виникла в XVII ст. (Б. Спіноза, Т. Гоббс, Г. Лейбніц) і розвивалась позитивістами (О. Конт, Г. Спенсер та ін.). На початку XX ст. еталоном рівноваги виступає уже не механічна система, а живий організм (А. Богданов). У 20-ті рр. минулого століття філософи-механісти фактично протиставляли теорію рівноваги діалектичному закону єдності і боротьби протилежностей. А з 30-х рр. XX ст. модель динамічної рівноваги почала використовуватися в буржуазній соціології для розробки теорії і методів забезпечення стійкості буржуазного суспільства.

Фундаментальні наукові узагальнення теорії рівноваги, сформовані на принципах парадигми детермінізму, в своїй основі ґрунтуються на діалектичній філософії, відображаючи об'єктивну суперечливість буття. У цьому полягає їхня наукова обмеженість. Адже, за влучним висловлюванням британського філософа і соціолога Г. Спенсера «...рівноважні системи – межа, за яку еволюція не може перейти. У випадку порушення рівноваги починається розпад, який з часом переходить у новий еволюційний процес. Відтак, все, що існує, – на думку Спенсера, – проходить через цей цикл розвитку і розпаду»².

У такому контексті закони діалектики є логічними формами відображення і шаблями пізнання об'єктивної дійсності у причинно-наслідкових формах рівноваги і дисбалансу й, одночасно, дають ключ до розуміння природи розвитку складних систем (у тому числі й світового господарства як багаторівневої складної системи). Так, основний закон діалектики – закон єдності і боротьби протилежностей – пояснює розвиток існуванням і боротьбою двох протилежних, але взаємодоповнюючих сил (наприклад, у нашому випадку – симетрії і асиметрії, рівновага і дисбаланс). Для кожного природного та історичного процесу можна віднайти

¹ Рівновага механічної системи, рівновага термодинамічної системи, рівновага хімічна, рівновага хімічної константи і т.д.

² Всемирная энциклопедия: Философия / Глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. — С. 1011.

два протилежних начала, боротьбою яких пояснюється його розвиток. У цьому полягає сутність діалектичного підходу. Водночас протилежності єдині у цьому процесі – одну неможливо відділити від іншої – оскільки діалектика не стільки описує реальні процеси, скільки закономірності людського мислення і можливості пізнання цих процесів.

Так, скажімо, двома сторонами економічної рівноваги є дія сил рівноваги і нерівноваги, в процесі якої рівновага забезпечується через нерівновагу. Це означає, що рівновага є динамічною оптимальною нерівновагою, що відіграє в економіці і позитивну і негативну роль. Нерівновага виникає об'єктивно внаслідок безперервного науково-технічного розвитку, розбіжності в часі; у кількісно-якісному та структурних аспектах окремих макроекономічних показників. Накопичення сил нерівноваги стає причиною системної нестабільності, макроекономічних шоків, кризових потрясінь. Водночас тривала рівновага призводить до застою. Відтак, *рушійними силами розвитку виступають різні форми нерівноваги – дисбалансу*. Таким чином, певна нерівновага необхідна, оскільки вона означає, що економіка працює не на межі, не перевантажена, зберігаються резерви для маневру та розвитку. Нерівновага посилюється в період невизначеності в економіці, внаслідок нераціональної економічної політики, хибного соціально-економічного курсу і т.д.

Другий закон діалектики – *перехід кількісних змін в якісні* – пояснює генетичну природу світового господарства як складної багаторівневої системи, апелюючи до філософських категорій «якість», «кількість», «міра». Специфічні зв'язки між ними розкривають закономірності глобального економічного розвитку, що на відміну від рефлексії відображаються у причинно-наслідковому детермінізмі полярних і водночас корелятивних категорій дисбалансу й економічної рівноваги. Особливість кількості як філософської категорії полягає в тому, що певне явище, процес можуть збільшувати чи зменшувати свої пропорції до певної межі, не змінюючи при цьому якісних характеристик. У цьому розумінні «...кількість – це визначеність, байдужа до буття явищ і процесів, оскільки вони зберігаються,

не зважаючи на зазначені зміни»¹. Але ця байдужість відносна, зберігається до певної межі, в якій відбувається зміна якості, тобто явище або процес стають якісно іншими. Так пояснюється небайдужість кількості для якості, їх єдність, що називається мірою. Повторення цього процесу веде до другої, третьої та подальших мір і закономірностей. Виникає «вузлова лінія відношень міри». Нові якості, що формуються в цьому процесі, створюють можливості для нових кількісних змін, що можна оцінювати як зворотний перехід якості у кількість².

Подвійний перехід «кількості у якість» і «якості у кількість» має при дослідженні глобальних дисбалансів принципове значення. Так, зокрема, дисбаланс, з одного боку, є причиною порушення рівноваги, а з іншого – він формується на основі порушення рівноваги, тобто є результатом певних суперечностей і диспропорцій, що призводять до її порушення. У контексті дії цього закону діалектики варто розуміти, що в глобальному світі всі процеси є перехідними. В світовій економіці як складній системі не залишилося передумов для статичності. Водночас треба зауважити, що трансформаційні процеси в основному є зовнішньою формою прояву переходу від однієї ситуації рівноваги до іншої. За логікою на кожному часовому інтервалі і в кожному процесі досягається певна рівновага. Збурення зовнішнього чи внутрішнього характеру, що виникають відносно процесу намагаються його вивести із досягнутого стану рівноваги. Однак отримавши сигнал про ці збурення чи зміни, світова економіка, як складна багаторівнева система виробляє «компенсаційні реакції», що їх пригнічують і повертають процес до ситуації рівноваги. У даному випадку ідеться про концептуальний принцип, за яким світова економіка як складна і водночас саморегульована система еволюціонує до рівноваги, що реалізується в автоматичному режимі й базується на кореляції логіки природної рівноваги і раціоналізму.

Водночас принцип рівноваги не можна абсолютизувати. Так, «... в умовах сучасної епохи, яка має ознаки глибинних системних трансформацій, починає домінува-

¹ Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шинкарука. — К.: «Абрис», 2002. — С. 475.

² Там само. С. 475-476.

ти протилежний принцип – принцип нерівноважного розвитку»¹, відповідно до логіки якого «рівновага» може трактуватися «лише як конкретна (специфічна) ситуація... як окремих випадок»².

Третій закон діалектики – *заперечення заперечення* – пояснює певну повторюваність (циклічність) усіх процесів розвитку. Це, мабуть, найглибше узагальнення при вивченні процесів розвитку систем. Адже в його основі лежить діалектичне заперечення як об'єктивний і суттєвий момент усякого розвитку. Закон «заперечення заперечення» органічно пов'язаний з єдністю і боротьбою протилежностей, оскільки заперечення старого новим у процесі розвитку є розв'язанням суперечностей.

Згідно даного закону все існуюче (і світова економіка в даному випадку не є виключенням), має свої внутрішні суперечності, які нарастають, загострюються і зрештою досягають такого стану, коли розвиток системи стає неможливим без їхнього розв'язання. У філософії процес розвитку співвідношення протилежностей у рамках певної суперечності має свої етапи: 1) вихідний стан об'єкта; 2) роздвоєння єдиного, розгортання протилежностей, перетворення об'єкта на свою протилежність (тобто перше заперечення – вихідного); 3) розв'язання суперечності, перетворення цієї протилежності на свою протилежність (друге заперечення – роздвоєного), що є свого роду поверненням до вихідного³.

Перекладаючи зміст цього закону на предмет даного дослідження, можна пояснити трансформацію «двотактної структурної побудови: «рівновага – криза» у більш складну діалектичну тріаду: «рівновага – дисбаланси – криза». У такому контексті дисбаланси виступають запереченням рівноваги як базової константи, а кризи є свого роду способом розв'язання суперечностей і досягнення якісно нового рівня рівноваги. Керуючись такою логікою, варто наголосити, що «...не існує і не може існувати системних визначень економічної рівноваги взагалі, поза специфічними ви-

¹ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — С. 198.

² Там само. С. 199.

³ Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. — 2-е вид., перероб. і доп. - К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — С. 205.

значеннями історичного часу та структури економічного простору»¹.

Говорячи мовою економіки, закон «заперечення заперечення» декларує циклічний характер всіх динамічних процесів, що прослідковуються у розвитку основних етапів інтернаціоналізації економічних відносин. Це визнається нині і прикладною аналітикою. Зокрема, один з чи не найавторитетніших фінансистів світу, колишній керівник ФРС США А. Грінспен зазначає: «Історія доводить, що глобалізація – процес оборотний»². З огляду на зазначене, саме логікою закону «заперечення заперечення», можна пояснити позачасову детермінованість подій, їх оборотність і парадоксальну повторюваність у багатьох випадках сценаріїв розгортання кризових явищ у світовій економіці (рис. 3).

На початку XXI століття глобальний світ вступив у новий етап свого розвитку, а світова економіка – в нову і складну фазу еволюції. На рубежі тисячоліть різко загострилися протиріччя між космополітизмом капіталу і державним суверенітетом як формою організації суспільства; між процесами глобалізації, базовою основою якої є лібералізація як соціального, так і економічного розвитку, їх гармонізація і уніфікація на принципах глобальності, і політичною владою, все ще сконцентрованою на рівні держави. Порушився баланс між традиційними державними інститутами прийняття рішень і новими центрами, що контролюють необхідні для їх реалізації ресурси і економічні процеси. Очевидно, що нинішній етап глобального розвитку найкраще вписується у логіку і концепт перехідної епохи, коли відбувається боротьба між іманентним минулим і трансцендентним майбутнім, між епохою індустріалізму й утвердженням засад постіндустріального суспільства, а напруга міжсистемних трансформацій періодично проривається потужними потрясіннями.

¹ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — С. 144.

² Грінспен А. Епоха потрясень: Проблеми и перспективы мировой финансовой системы / Алан Грінспен; Пер с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. — С. 348.

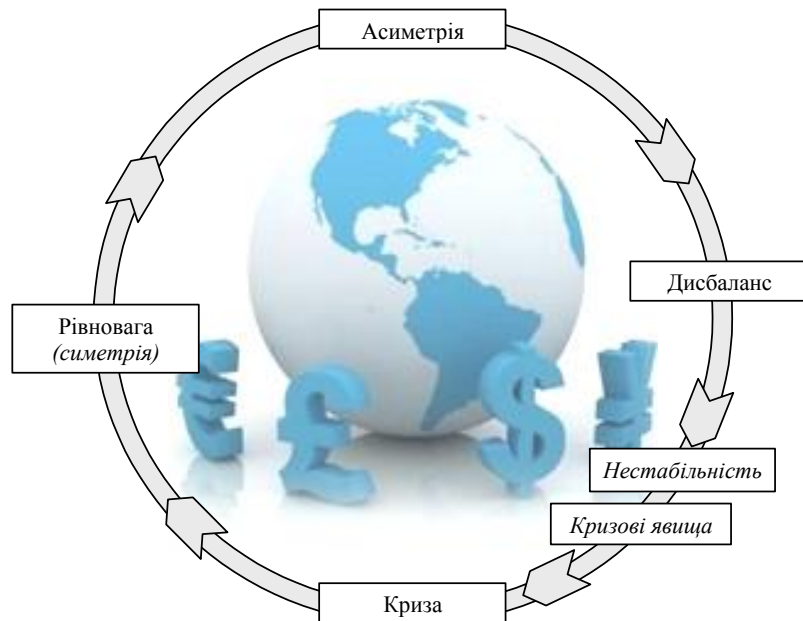

Рис. 3. Причинно-наслідковий взаємозв'язок асиметрій і дисбалансів у парадигмі детермінізму

Асиметрії і дисбаланси в епоху турбулентності: проблеми концептуалізації у парадигмі синергетики

Найбільш адекватним для характеристики зазначених процесів є привнесене з природничих наук поняття «турбулентність» (з лат. *turbulentus* – безладний, неспокійний)¹. Основною характерною ознакою турбулентності, у крайньому випадку, як ми це розглядаємо, є її непозбавлений двозначності нерозривний зв'язок з хаотичністю, неупорядкованістю та випадковістю. В таких умовах логічним є обґрунтування переходу від парадигми науки, що спирається на замкнуті системи й лінійні співвідношення, до принципово іншої парадигми, орієнтованої на відкриті складні системи, що самоорганізуються і еволюціонують за законами неліній-

¹ Турбулентність — поширене в природі явище самоорганізації, пов'язане з регулярними чи хаотичними переходами від безладу (хаосу) до порядку і навпаки. Наріжні камені теорії турбулентності були закладені на рубежі XIX-XX ст. в Англії і Німеччині працями Рейнольдса, Релея, Прандтля, Кармана. В *гідродинаміці* це явище під назвою «турбулентного переходу» (Рейнольдс, Жуковський, Ціолковський та ін.) на системній основі почали вивчати більше ста років назад.

ної динаміки. Як зазначає Ю. Павленко, домінуюча з ХІХ ст. парадигма монодетермінованості (чимось «в кінцевому рахунку») і незмінної одновекторності (в дусі неусвідомленого визнання «цільової причини» Аристотеля) історичного руху у світовій суспільній думці вже давно змінилась ідеєю багатofакторного визначення соціокультурного процесу. Її спрямованість не вважається чітко обумовленою. Припускається, що спрямованість руху має імовірнісний характер – від нескінченної кількості випадковостей і дій конкретних індивідів, що переслідують свої власні цілі залежить, яка саме з існуючих можливостей і, в якій формі стане реальністю, до яких наслідків це приведе¹.

З огляду на вищезазначене, глобальний розвиток (як перехід від одного якісного стану до іншого, вищого) підпорядковується імовірнісній логіці, у якій поняття складності, ймовірності та випадковості відіграють більшу роль, ніж закон і необхідність. Відповідно відбувається зміщення акценту від таких властивостей фізичних систем, як сталість, порядок, однорідність, рівновага, стабільність, рівномірність, гомогенність, до протилежних, що вписуються в «пригожинську картину Всесвіту»². Цей світогляд базується на сучасній теорії самоорганізації, яка досліджує феномени нелінійності і нерівноважності в контексті глобальної еволюції, процеси становлення «порядку через хаос», біфуркаційні зміни, незворотність часу, нестійкість як основну характеристику процесів еволюції. І саме ці феномени, за принциповою позицією І. Пригожина, відіграють головну роль як у фізичному Всесвіті, так і в світі людської культури. Збагачуючи методологію науки новою парадигмою, проектуючи її на сучасний плинний світ із властивою йому темпоральністю, нестабільністю, нерівноважністю, гетерогенністю І. Пригожин тим самим зробив важливий внесок у філософське осмислення радикальних змін, що відбуваються в сучасній науці³.

¹ Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ. — К.: Феникс, 2002. — С. 13.

² Пригожинська картина Всесвіту — світогляд, що визначається як синергетика. Див. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій. Посібник. — К.: Академвидав, 2004. — С. 205.

³ Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, С. К. Бистрицький, М. О. Булатов [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шинкарука. — К.: «Абрис», 2002. — С. 518.

У контексті цих змін і принципового оновлення наявної методологічної конструкції змінюються ключові характеристики розвитку світової економіки як складної багатовимірної і високоорганізованої системи, що розвивається на принципах самоорганізації. Йдеться про перехід від спрощеного уявлення цілісності світової економіки, структурні елементи у рамках якої розбудовуються на основі функціонально спрощених, уніфікованих моделей саморозвитку на принципах раціональності та детермінованості, до розуміння світової економіки як багатовимірного простору і складної структурної побудови різноякісних складових, взаємозалежність і взаємодія яких не вписується у логіку виключного економічного детермінізму. Світова економіка, як складова багатовимірного геопростору¹, дедалі більше набуває ознак «дисипативного (розсіяного), гетерогенного за своїм змістом середовища, містить у собі різноякісні (за системними визначеннями) структурні утворення, що взаємодіють між собою не за логікою жорсткої (ньютонівської) детермінації, а за законами нелінійної імовірності, за принципами основних постулатів самоорганізації складних систем»².

З огляду на вищезазначене, досить перспективним виглядає використання принципів синергетики як загальної теорії «самоорганізації складних систем, що еволюціонують» (Г. Хакен, І. Пригожин, І. Стенгерс та ін.) для дослідження дисбалансів світової економіки в умовах асиметрії глобального розвитку. На основі адаптації структури «дисциплінарної матриці» наукової парадигми синергетики (табл. 2) формується теоретико-методологічна конструкція дослідження природи глобальних асиметрій і дисбалансів, між якими в рамках світової економіки існує тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість у контексті просторово-часової моделі розвитку.

Парадигма синергетики наслідує ідеї концепції циклічного розвитку, однак в контексті коеволюції гетерогенних за своїм змістом сфер геопростору і, від-

¹ Геопростір — фундаментальне поняття, яким оперує геополітика і, яке відображає географічну інтерпретацію багатовимірного комунікаційного простору, що об'єднує політичну, соціальну, духовну і економічну сферу людської діяльності спільною панідесю.

² Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — С. 204-205.

повідно, коеволюції системи за кількома векторами розвитку.

Поняття «асиметрія» у новій парадигмі стає більш природним і водночас ємнішим у розумінні дефініційного ряду (йдеться про «модифіковану асиметрію» – асиметрію вищого порядку, зумовлену необоротністю процесів у дисипативних системах; «асиметричні ефекти» – результуючі впливи мультिवаріантного розвитку, що виникають як реакція на асиметрії нижчого порядку; «асиметричні шоки» – удари, поштовхи, спричинені надзвичайними подіями, найчастіше випадкового (ймовірнісного) характеру). У своїй сукупності ці дефініції є багатовимірною системою відображення глибинних аспектів нелінійності глобального розвитку. На чому ж ґрунтуються методологічні визначення асиметрій глобального розвитку в контексті фундаментальних основ самоорганізації світової економіки як складної системи?

Таблиця 2

«ДИСЦИПЛІНАРНА МАТРИЦЯ» НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ СИНЕРГЕТИКИ*

Структура «дисциплінарної матриці»		
Символічні узагальнення, що складають формальний апарат і мову парадигми	Метафізичні компоненти, що визначають найфундаментальніші теоретичні і методологічні принципи світосприйняття	Цінності, що задають пануючі ідеали і норми побудови й обґрунтування наукового знання
<i>Базові категорії</i>	<i>Базується на</i>	<i>Стріла часу</i>
«Нестабільність», «індетермінізм», «фрактальність», «турбулентність», «синергія», «самоорганізація», «дисипація», «біфуркація», «хаос», «емердженти»	1) <i>принципах:</i> — самоорганізації складних неупорядкованих систем; — необоротності процесів у дисипативних системах; — спонтанності, ймовірності, випадковості, нестійкості; 2) <i>теорії нелінійної динаміки</i> 3) <i>методології індивідуалізму та ірраціональності</i>	Закон збігу обставин Ймовірність і невизначеність Дисипативність і гетерогенність Плюралізм і мультिवаріантність

	4) реалізує свій конструктивний потенціал через механізм біфуркації та хаосу	
--	--	--

* Узагальнено і побудовано автором

По-перше, світова економіка, як гетерогенна за складом, ієрархічно і функціонально не структурована (з т.з. структуралізму) складна система, перманентно піддається асиметричним шокам і модифікованим асиметричним ефектам вищого порядку. Йдеться, зокрема, про декілька аспектів. Перш за все нерівномірність ресурсного забезпечення і непропорційність перерозподілу світового доходу, підсилені неоднорідністю «соціального часу» (постіндустріальні країни і країни, що розвиваються) стають причиною того, що основні наддоходи (геоекономічну ренту) отримують світові полюси економічного і технологічного розвитку. Відтак поглиблюються кількісні диспропорції і погіршуються якісні параметри соціально-економічного розвитку як на регіональному і міжкраїнному рівні, так і в секторальному і галузевому вимірах.

З іншого боку, для аналізу динаміки світової економіки ключове значення мають не стільки структурні параметри (що більше характерні для статичного стану), скільки параметри, що характеризують функціонування економічної системи в часі через призму сукупності процесів, що у ній відбуваються. У такому контексті світова економіка – динамічна система, у якій різного роду процеси (йдеться про послідовну зміну явищ, перебіг розвитку з певною швидкістю) протікають з різною інтенсивністю (впливаючи один на одного), ламінарно (паралельно, співпадаючи за напрямками, не змішуючись) чи різноспрямовано і турбулентно (просторово організуючись утворюють «вихори»). Таким чином, асиметричні ефекти порушення вартісних пропорцій між реальним і фінансовим сектором глобальної економіки, підсилені економічною динамікою сукупності процесів, що протікають з різною інтенсивністю у результаті різновекторної та різношвидкісної динаміки їхнього розвитку, призводять до перманентної системної і структурно-функціональної нерівноваги світової економіки, яка за таких умов набуває ознак *турбулентності*. В своїй сукупності

асиметрії і дисбаланси стають причинами загальної дисипативності світової економіки як складної гетерогенної системи, нестійкості різних її складових, що в підсумку проявляється у надмірній волатильності певних економічних процесів (найбільша волатильність характерна для процесів формування цін на активи, валютних курсів, біржових котирувань; їхні зміни в часі супроводжуються складним, переважно хаотичним рухом). При цьому не варто ототожнювати волатильні процеси з турбулентними: перші характеризуються коливаннями в широких діапазонах; для останніх характерний рух окремих елементів з різною швидкістю (іншими словами *турбулентний стан економічної системи зумовлюється розривами в темпах протікання взаємозв'язаних процесів*, таких як попит і пропозиція, виробництво і споживання, заощадження та інвестування).

По-друге, дисипативність світової економіки посилюється і в результаті порушення *функціонально-ієрархічної рівноваги* геопростору внаслідок різного роду міжсистемних трансформацій у політичній, соціальній, духовній і, в т.ч. економічній сфері. Перш за все ідеться про трансформації у сфері людського суспільства з урахуванням неоднорідності «соціального часу» (асинхронності часових вимірів різнопорядкових реальностей). Людський соціум — особлива домінанта геопростору, що потребує усвідомлення з позицій методології індивідуалізму гетерогенності взаємозв'язків і конфлікту інтересів, що виникають у результаті ірраціональності в поведінці окремих індивідів чи соціальних груп та мультिवаріантності в прийнятті ними різного роду рішень. З урахуванням цих трансформацій на фоні загострення суперечностей світоститеми індустріалізму¹, очевидно, що геопрост-

---

¹ Сформоване, як результат промислової революції, індустріальне суспільство характеризується такими ознаками: 1) утвердження нової енергетичної і технологічної бази; 2) утвердження нових правил та принципів виробничої діяльності (ідеться про: стандартизацію, спеціалізацію, синхронізацію, концентрацію, максимізацію (масовість), централізацію виробництва); 3) поділ економічної системи на виробництво і споживання, і на цій основі утвердження ринкової економіки; 4) утвердження нації і нації-держави; 5) утвердження інтеграційних процесів (ідеться про: формування єдиного інтегрованого світового ринку, імпералізм як каталізатор політичної та економічної експансії, становлення світової еліти — невеликої групи країн, що поширюють свій вплив на більшість регіонів решти світу); 6) змінився соціальний статус особистості (ідеться про людину як базову частинку суспільства). Дет. про це див. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — С. 336-341.

тір у перспективі втрачатиме ознаки вертикальної уніфікованості. Мова йде про конче значуще, «про зміну стратегічної спрямованості загального вектора глобальної еволюції – його доміантним началом все більшою мірою ставатиме процес децентралізації, утвердження пріоритетності горизонтальних артикуляцій глобального простору, його гетерогенізації»¹.

Водночас важливо за цими, певною мірою абстрактно-теоретичними формулюваннями, побачити реальні новітні процеси, що відбивають відповідні зміни в сучасних глобальних трансформаціях. Вони стосуються низки принципів позицій методології дослідження глобальних асиметрій і дисбалансів. Мова йде перш за все про зміну самої ідеології глобального розвитку. Сучасний плинний світ із властивою йому темпоральністю розкрив обмеженість матеріалістичних теорій і концепцій економічного розвитку. Не відкидаючи постулату – «вільні ринки і стабільні політичні системи – безумовні умови економічного зростання», вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що коли мова заходить, наприклад, про країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, то не меншу значимість відіграють культурно-історичні і сімейні традиції, професійна етика і релігія (остання доречі на відміну від ісламу, не накладає обмежень на форми економічної поведінки та діяльності). З іншого боку, сила ліберальної ідеології, зачепила не лише економіку, але й політику. Проте доводиться визнати, що в країнах із традиційними елітами (йдеться про авторитарні режими) політичний лібералізм і формальна демократія лише маскують фактичну нерівність і багатство. Щоразу відвертішим стає висновок про те, що віра в західні цінності інших народів аморальна за своїми наслідками.

У продовження зазначених думок варто звернути увагу на ще один аспект. Йдеться про безпідставність теорій безмежного суспільно-економічного прогресу, базованих на багаточисленних історичних закономірностях. Історія не дає переконливих аргументів щодо повної уніфікації ні геополітичного, ні геоекономічного, ні соціального простору. Цю гетерогенність ге-

---

¹ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — С. 325.

опростору найвизначніший американський соціолог ХХ ст. П. Сорокін пояснював особливостями різнопорядковості людського соціуму і теоретичною конструкцією соціальної стратифікації (сутність якої полягає в нерівномірному розподілі прав і привілей, відповідальності і обов'язків, наявності чи відсутності соціальних цінностей, влади чи впливу серед членів того чи іншого суспільства). Модифікована соціальна стратифікація на національному рівні проявляється через такі форми як економічна та політична, а на міжнародному – через геополітичну і гео економічну маргіналізацію (наприклад, центр – напівпериферія – периферія).

По-третє, світова економіка, як складна система багатовимірного глобального простору, еволюціонує за принципами циклічної просторово-часової моделі розвитку. І саме в контексті часового виміру кожен цикл (економічний, технологічний, інституційних перетворень, соціальний і політичний, цивілізаційний) характеризується з одного боку, інваріантністю – періодичним зростанням та падінням ділової активності (про що вже йшлося вище), а з іншого боку – асинхронністю (неспівпаданням у часі, що є наслідком різної часової тривалості кожного циклу). Водночас існує ще одна пересторога – усі цикли взаємозалежні і взаємозв'язані між собою різними за тривалістю (а отже асиметричними в часі) фазами (амплітудами) коливань ділової активності, що підсилюються часовими лагами адаптації системи до циклічних змін і асиміляцією нововведень між галузями, країнами, регіонами і т.д. І якщо на першу характеристику світова економіка може передбачувано реагувати, то саме друга і третя, засвідчують мультиваріантність, а отже і непередбачуваність економічних, технологічних, інституційних, соціальних, політичних і цивілізаційних змін у просторі і часі, а також обмежені можливості різних складових системи щодо своєчасної адаптації до цих змін.

Саме на цих ключових концептах акцентувала увагу К. Перес, відомий у світовій науці дослідник довгострокових процесів глобального економічного розвит-

ку¹. Розкриваючи системний взаємозв'язок фінансових криз і технологічних революцій, що зумовлюють волатильний характер глобального економічного розвитку, вона довела, що будь-які зміни в технологіях можуть сповна реалізуватися лише шляхом інтерактивних соціальних, політичних та адекватних інституційних змін. Відповідно, такого роду зміни зачіпають як управління і організацію системи на мікрорівні, так і всю систему соціального і політичного регулювання на макрорівні. Проте країни і регіони асиметричні, як у прийнятті рішень щодо таких змін, так і в їх здатності й адекватності здійснювати необхідні інституційні перетворення (на це впливають як соціальні і політичні фактори, так і конкретні історичні обставини, конфлікт соціальних і політичних інтересів та ідей, тощо).

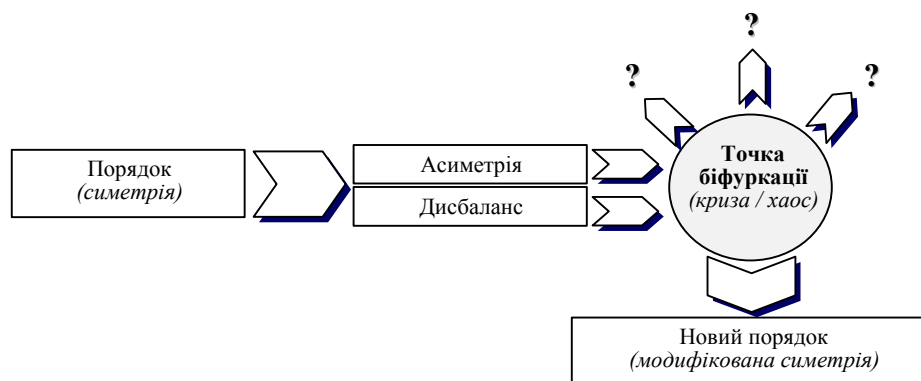
На основі вищезазначених доказів приходимо до висновку, що світова економіка відноситься до складних систем, не інтегрованих за Пуанкаре. Це означає, що в економічному середовищі геопростору постійно виникають нові асиметрії, які практично неможливо врахувати на початковому етапі аналізу і введення прогнозних розрахунків. У результаті в масштабах світової економіки накопичуються, надмірні кількісні і вартісні диспропорції, структурні і циклічні дисбаланси, що «виходять за звичні, так звані нормальні межі в зоні хаосу, де попередні стимулюючі механізми вже не діють» і стають, як правило, причинами глобальної нестабільності. При цьому егоїзм та ігнорування з боку національних держав питань необхідності запровадження наднаціонального регулювання призводить до нестачі компенсаторних заходів на глобальному рівні. Наростаючі збурення зазвичай у зростаючому темпі посилюються і дедалі частіше завершуються структурними і системними кризами глобального масштабу (йдеться як про територіальне охоплення, так і про масштабність наслідків). Відбувається перехід системи в іншу фазу, пов'язану з іншою ситуацією рівноваги, яка у «...дисипативних системах ірраціонального типу може трактуватися переважно у форматі ймо-

---

¹ Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / Карлота Перес; пер. с англ. Ф. В. Маевского. — М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2011. — 232 с.

вірності — лише як конкретна (специфічна) ситуація...завжди обмежена у просторі й часі»¹.

Водночас слід звернути увагу на те, що методологія складних систем розрізняє малі амплітуди відхилень від стану рівноваги і критичні точки відхилень, які розміщуються за межами рівноваги. У першому випадку флуктуації (відхилення) розглядаються здебільшого у вигляді так званих «системних шумів» або «малих вихорів», які здатні до самозаспокоєння. Відповідно рівноважні системи розглядаються як системи з контрольованими флуктуаціями. При досягненні критичних точок флуктуаційні «вихори» не зникають. Вони охоплюють ширший простір, проникають углиб, втягують до своєї орбіти дедалі більшу кількість структурних елементів. Досягаючи точки біфуркації, система стає нестійкою і за І. Пригожимим «при її віддаленні від стану рівноваги вона може пройти через кілька зон нестійкості й еволюціонувати до кількох альтернатив»². При цьому точки біфуркації є тими точками, в яких закладаються вектори розвитку системи на майбутнє (рис. 4)³.

Рис. 4. Логіка взаємодії асиметрій і дисбалансів у парадигмі синергетики

Із появою наукових напрацювань І. Пригожина з питань нелінійної динаміки і розробкою

¹ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — 145 с.

² Пригожин І. Время. Хаос. Квант. К решению парадокса времени / Илья Пригожин, И Стенгерс. — М., 2008. — С. 62.

³ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — С. 215.

Б. Мандельбротом теорії фракталів вже зроблено спроби описати динамічні економічні процеси за допомогою нелінійних рівнянь, а також знайти фрактальні структури і закони схожості в ринкових змінних. Проте як показує практика в економічній науці допоки не вирішеною залишається проблема переходу економічної системи від стійкого (ламінарного) руху до турбулентного і навпаки. Нова парадигма (парадигма синергетики) неоднозначно інкорпорується в науковому співтоваристві, оскільки це залежить від багатьох факторів і, насправді, не є справою простого логічного доказу.

Висновки

Спираючись на представлений вище зріз дослідницьких проблем, маємо можливість узагальнити ключові позиції стосовно ідейно-теоретичних та фундаментальних основ дослідження асиметрій і дисбалансів глобального розвитку.

1. Важливою особливістю сучасних глобальних трансформацій є те, що вони відбивають новий етап цивілізаційного розвитку людства, який пов'язаний зі змінною об'єктивних економічних законів, із переоцінкою складних взаємозв'язків між об'єктивним і суб'єктивним в економічному житті суспільства. Природно, що в таких умовах дослідження глобальних економічних процесів фактично опинилися у «лещатах методологічних суперечностей», подолати які, ґрунтуючись на засадах ортодоксальних концепцій, практично неможливо. З огляду на зазначене, руйнується наявна методологія простих систем, на наукових засадах якої сформовано чинну конструкцію парадигми детермінізму; і водночас відбувається становлення парадигми синергетики, що ґрунтується на принципах складних нерівноважних систем (табл. 3).

Таблиця 3

«ДИСЦИПЛІНАРНА МАТРИЦЯ» ЗМІНИ ПАРАДИГМ *

Структура «дисциплінарної матриці»	Парадигма детермінізму	Парадигма синергетики
Символічні узагальнення, що складають формальний апарат	«Стабільність», «впорядкованість», «рівновага», «симетрія»	«Нестабільність», «індетермінізм», «фрактальність», «турбулентність»,

і мову парадигми (базові категорії)		«синергія», «самоорганізація», «дисипація», «біфуркація», «хаос», «емерджентність»
Метафізичні компоненти, що визначають найфундаментальніші теоретичні і методологічні принципи світосприйняття	<p>Базується на:</p> <p>1) принципах:</p> <ul style="list-style-type: none"> – причинної зумовленості; – опосередкованості одного явища іншим; – об'єктивного законмірного взаємозв'язку і розвитку; – самодетермінації і детермінації частин і цілого <p>2) теорії діалектики і лінійного розвитку</p> <p>3) методології раціоналізму і законах діалектики</p> <p>4) реалізує свій конструктивний потенціал через механізм циклічного розвитку (причина-наслідок-причина)</p>	<p>Базується на:</p> <p>1) принципах:</p> <ul style="list-style-type: none"> – самоорганізації складних неупорядкованих систем; – необоротності процесів у дисипативних системах; – спонтанності, ймовірності, випадковості, нестійкості; <p>2) теорії нелінійної динаміки</p> <p>3) методології індивідуалізму та ірраціональності</p> <p>4) реалізує свій конструктивний потенціал через механізм біфуркації та хаосу</p>
Цінності, що задають пануючі ідеали і норми побудови й обґрунтування наукового знання (концепція стріли часу)	<p>Закон і необхідність Упорядкованість і гармонія</p> <p>Віра у визначеність</p> <p>Інваріантність</p>	<p>Закон збігу обставин</p> <p>Ймовірність і невідзначеність</p> <p>Дисипативність і гетерогенність</p> <p>Плюралізм і мультиваріантність</p>

* Узагальнено і побудовано автором

При цьому складність дослідження обумовлена тим, що неможливо повністю відмежуватися від парадигми, яка ще реально функціонує, однак девальвується (йдеться про парадигму детермінізму), і не існує об'єктивних підстав здійснювати аналіз лише з позицій того, що тільки зароджується (парадигма синергетики). Хоча очевидно, що пріоритетність останнього має бути незаперечною: старе підпорядковується логіці утвердження нового. З огляду на такий контекст сучасний етап глобального розвитку і його рушійні сили можуть розглядатися лише з позицій певного загальнофілософського розуміння їхньої

природи, у співвідношенні іманентного і трансцендентного.

2. Процес пізнання економічних явищ, як основа наукового дослідження, набуває особливої ваги лише у діалектичній тріаді: філософський фундаменталізм — історичний еволюціонізм — економічна методологія. Без перебільшення можна сказати, що лише так в науці вибудовується концептуальний підхід до пізнання складних явищ і процесів. Якщо філософський фундаменталізм у певній мірі заперечує критичний перегляд усталених понять, особливо в частині загальноекономічних категорій, які в абстрактно-теоретичній формі характеризують різні сторони реальної дійсності, то історичний еволюціонізм, як напрям у філософській науці, відкриває шлях до адекватного переосмислення логіки новітніх суспільно-економічних трансформацій. У цьому контексті економічні категорії з точки зору гносеології мають історичний характер і виступають формою теоретичного мислення, наукової абстракції, яка є зрізом реального економічного життя. Відтак, доводиться визнати, що в сучасних умовах глобальних трансформацій, коли істотних модифікацій зазнали рушійні сили та інституційні механізми глобального розвитку, існуючий категоріальний апарат економічної науки вичерпує свій теоретичний потенціал. Необхідність адекватного відображення глобальних форм економічного розвитку у їх багатоманітності й суперечності, зумовило модернізацію категоріального апарату економічної науки і запровадження в науковий обіг цілої низки неологічних категорій і понять, серед яких привнесені з природничих наук — «асиметрії» і «дисбаланси».

3. Нині як ніколи раніше стає дедалі очевиднішою істина про об'єктивну підпорядкованість наукових досліджень закону еволюції. Саме філософські закони діалектики дають ключ до розуміння того, що «кожна історична епоха, кожна цивілізація передбачає власну модель пізнання, специфічний метод вивчення зв'язку між теоретичними концепціями й обґрунтованими висновками про реальний світ та його перспективи»¹. Апетлюючи до філософського вчення детермінізму (зміст

---

¹ Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. — К.: «АДЕФ-Україна», 2010. — С. 149.

якого, поряд із положенням про причинність, розкривається в категоріях взаємозв'язок, взаємодія, необхідність, підстава і наслідок), приходимо до цілком логічного висновку про те, що поглиблення асиметрій глобального розвитку — це об'єктивна реальність, з якою закономірно стикнувся світ на рубежі тисячоліть. У своїй сукупності вони посилюють негативний прояв глобальних дисбалансів і показують як відбувається діалектичний перехід від динамізму економічної рівноваги до глобальної фінансової нестабільності та неминучості структурних криз, і як саме явище дисбалансу набуває сили об'єктивного закону.

Резюмуючи, занотуємо, нинішній етап глобального розвитку найкраще вписується у логіку і концепт перехідної епохи, коли відбувається боротьба між іманентним минулим і трансцендентним майбутнім, між епохою індустріалізму й утвердженням засад постіндустріального суспільства, а напруга міжсистемних трансформацій періодично проривається потужними потрясіннями. Все це не є виключенням із правил. Насправді «...динаміка цивілізаційних та економічних змін існувала завжди, і в кожному перехідну епоху з'являлися кризові настрої»¹. Проте сучасна ситуація відчутно ускладнюється багатоаспектністю трансформацій, які породжують системні виклики всій сукупності суспільних наук. Дедалі очевиднішим стає те, що «...нинішня наука наближається до зсуву парадигми небачених розмірів, який змінить наші уявлення про реальність і людську природу...»². Йдеться не просто про корекцію чинних механізмів пізнання економічних явищ і процесів, а про їхню сутнісну перебудову. І стосується усе це не лише загальнотеоретичних основ економічної методології, а й принципів емпіричного аналізу, які реалізуються на цій основі.

Література

1. Акерлоф Дж. Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер; пер. с

¹ Довбенко М. Економічна теорія початку XXI століття: криза чи розвиток? / Михайло Довбенко // Журнал європейської економіки. — 2010. — Том 9 (№ 1). — С. 5.

² Гроф С. Структура наукових революцій / Станіслав Гроф // Психологія і суспільство. — 2010. — №2. — С. 112.

- англ. Д. Прияткина; под научн. ред. А. Суворова; вступ. ст. С. Гуриева – М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2010. – 273 с.
2. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2010. – 334 с.
3. Бердсолл Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике / Нэнси Бердсолл // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С. 84–89.
4. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Иммануил Валлерстан; пер с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества. – М.: Логос, 2003. – 368 с.
5. Всемирная энциклопедия: Философия / Глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
6. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / Анатолій Степанович Гальчинський. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
7. Гелд Д. Глобалізація / антиглобалізація / Дейвід Гелд, Ентоні Мак-Грю / Пер. з англійської І. Андрущенко. – К.: К.І.С., 2004. – 180 с.
8. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / За ред. О.Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
9. Гринспен А. Епоха потрясений: Проблемы и перспективы мировой финансовой системы / Алан Гринспен; Пер с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 496 с.
10. Гроф С. Структура наукових революцій / Станіслав Гроф // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 105–112.
11. Довбенко М. Економічна теорія початку XXI століття: криза чи розвиток? / Михайло Довбенко // Журнал європейської економіки. – 2010. – Том 9 (№ 1). – С. 3–18.
12. Иноземцев В. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Л. Иноземцев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 776 с.
13. Кант И. Критика чистого разума / Имануил Кант; пер. з нім та прим. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
14. Колодко Гж. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? / Гжегож В. Колодко; вводная глава Р. С. Гринберга. – М.: Магистр, 2001. – 176 с.
15. Колодко Гж. Мир в движении / Гжегож В. Колодко; пер. с пол. Ю. Чайникова. – М.: Магистр, 2009. – 575 с.
16. Колодко Гж. Неoliberalизм и мировой экономический кризис / Гжегож В. Колодко // Вопросы экономики. – 2010. – № 3. – С. 56–64.

17. Маслов О. Ю. Мировой кризис — катализатор смены финансово-экономической и цивилизационной парадигм (новейшая глобальная история в формате direct — часть 15) / Олег Юрьевич Маслов. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.polit.nnov.ru/2009/09/26/glob5ethronolog26/>
18. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ. — К.: Феникс, 2002. — 760 с.
19. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / Карлота Перес; пер. с англ. Ф. В. Маевского. — М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2011. — 232 с.
20. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / Карл Поланьи; пер. с англ. А. А. Васильева, С. Е. Федорова, А. П. Шурбелева. Под общ. ред. С. Е. Федорова. — С.-Пб.: «Алетейя», 2002. — 320 с.
21. Пригожин И. Время. Хаос. Квант. К решению парадокса времени / Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс; пер. с англ. — М., 2008. — 240 с.
22. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс; пер. с англ. под общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. — М.: Прогресс, 1986. — 432 с.
23. Прохоров А. Нелинейная динамика и теория хаоса в экономической науке: историческая ретроспектива / Артем Прохоров. // Квантиль. — 2008. — №4. — С. 79-92. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://quantile.ru/04/04-AP.pdf>
24. Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія / За заг. редакцією Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. — К.: КНЕУ, 2007. — 544 с.
25. Стиглиц Дж. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Джозеф Стиглиц; [пер. с англ. В. Лопатка]. — М.: Эксмо, 2011. — 512 с.
26. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія / Я. М. Столярчук. — К.: КНЕУ, 2009. — 302 с.
27. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: Посібник. — К.: Академвидав, 2004. — 208 с.
28. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шинкарука. — К.: «Абрис», 2002. — 742 с.
29. Философский энциклопедический словарь / За ред. Л. Ф. Ильичева, П. Н. Федосеева, С. М. Ковалева, В. Г. Панова. — М.: Сов. Энциклопедия, 1983. — С. 608.

- 30.Хазин М. Теория кризиса / Михаил Хазин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://worldcrisis.ru/crisis/khazin>
- 31.Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія / В. І. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
- 32.Юрій С. Ordnung чи новий світовий економічний порядок / Сергій Юрій, Євгеній Савельєв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3300/68340/?printpreview>
- 33.Arrighi G. The Long Nwentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Time / Giovanni Arrighi. – London: Verso, 1994. – 400 p.
- 34.Guernier M. Tiers monde: trois quarts du Mond / M. Guernier. – Paris, 1980.
- 35.Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008 / Paul Krugman. – New York: WW Norton & Co, 2008. – 224 p.
- 36.Modelski G., Ttompson W. R. Leading Sectors and World Powers: The Coevolution of Global Politics and Economics / GeorgeModelski, William Ttompson. – Columbia: University of South Carolina Press, 1996. – 263 p.
- 37.Obstfeld M. Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of Common Causes / Maurice Obstfeld, Kenneth Rogoff // Asia and the Global Financial Crisis: Asia Economic Policy Conference. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elsa.berkeley.edu/~obstfeld/globalimbalances2010.pdf/>
- 38.Soros G. The New Paradigm for Financial Markets: The Credit Crisis of 2008 and What It Means / Georg Soros. – N.Y.: Public Affairs, 2008. – 164 p.
- 39.Stiglitz J. Freefall: America, Free Markets and the Sinking of the World Economy / Joseph E. Stiglitz. – New York: WW Norton & Co, 2010. – 361p.
- 40.Wallerstein I. Age Transition: Trajectory World-System, 1945-2025/ I.Wallerstein, T. Hopkins. – London: Collinns, 1996.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2011